

MISLI OB KNJIGI TONETA STROJINA »STRMINE NJUNEGA ŽIVLJENJA«

PLEZALNA NAVEZA DEBELAK-DERŽAJ

VLADIMIR ŠKERLAK

Slovensko gorništvu je moralo v prvih 60 letih preživeti veliko nasprotij. Predvsem se je že Slovensko planinsko društvo (SPD) do konca prve svetovne vojne borilo z Nemško-avstrijskim »planinskim« družtvom (Deutsch-österreichischer Alpenverein, DÖAV) za prostor, za kočje in poti. Pa tudi razen političnih težav je bilo delo vedno bolj ovirano s programsko nejasnostjo. Značilno je, da je **Franc Orožen** (1853–1912), prvi načelnik SPD (1893–1908), označil gorništvu po nevarnejših predelih za »prenapetost«.

Jasno je, da je mladina nasprotovala taki miselnosti in iskala novo rešitev. V duhu takega stremljenja je skupina mladeničev ustanovila svojo organizacijo. Če se prav spominjam, je na predlog učiteljišnika **Rusa** izbrala ime »Skala«. Za označbo programskega značaja društva je prevzela (zanjo neprimerni) besedi »turistovski klub« po zgledu Avstrijskega turistovskega kluba (Österreichischer Touristenclub), ker ta organizacija ni kazala takega sovraštva do Slovencev kakor DÖAV. Člani so spočetka sebe imenovali »skalarije«, toda pod vplivom Hrvaškega turistovskega kluba »Sljeme« je prevladala oblika »skalaš« – in tako je ostalo do danes. Sicer so nekateri člani že v prvem desetletju opozarjali na potrebo, da bi opustili uporabo označbe »turistovski« in jo nadomestili z besedo »alpinističen«, toda tak predlog je prodril šele ob koncu leta 1940. Značilno pa je, da sta dva skalaša še leta 1951, ko je nastajal spis o zgodovini kluba, tarnala, kako jima je kratica »TKS« prirasla k srcu, toda s tem sta se samo osmešila.

»Skala« je bila uradno ustanovljena leta 1921 (2. februarja), toda v resnici je delovala že leta 1919. Po svojem razumevanju potreb slovenskega gorništvu ni bila dosti boljša od SPD. Osrednji slovenski organizaciji je prav brez smisla očitala preveliko gospodarsko dejavnost, gradnjo koč itd.

Starejši generaciji se je kmalu ponudila priložnost za hud očetek: na Turski gori se je smrtno ponesrečil **Carletto Tauzher**. Ugledni gospod **R. B.** je takoj zapisal v časopis, da se je mladina odločila za »separatizem tudi v slovenskem planinstvu«.

POJAVI SE MIRA DEBELAK

V takih razmerah se je vpisala v Skalo kmalu po njeni ustanovitvi 17-letna **Mira Debelak**, v prvih letih imenovana **Pibernikova** (po prvem možu), rojena 26. decembra 1904 v Sarajevu. **Dr. Strojín** piše na strani 19 svoje knjige: »Ko je odrasčala v Ljubljani, so jo Julijske Alpe vzgajale v alpinistko. Zaradi njene neugnane živahnosti so ji vrstnice rekle »Marko« in ime se je prijelo. **Mira Marko** je bila vse: plezalka, smučarka, slikarka in pisateljica, ideologinja in zgodovinarica, predavateljica in etnologinja. V komaj poldrugo desetletje

trajajočem plezalnem opusu je imela mnoge prvenstvene vzpone in predavanja. Širom po svetu do Škotske in Anglije, v Münchnu in na Dunaju, v Zagrebu, Mariboru, Celju, Ljubljani. To ji je omogočila lektorica na ljubljanski univerzi **Fany Copeland**, prav tako članica Skale.«

Strojín našteva številne njene soplezalce, toda največjo pozornost posveča doživetjem z **Edom Deržajem**, poznejšim možem. Ceno tej odlični navezi veča prav ženska članica. Ni bila edina alpinistka svoje dobe, pač pa so bili njeni uspehi tako veliki, da so o njej pisali tudi tuji gorniški listi.

Na Dunaju je s svojim predavanjem dosegla tak uspeh, da je **dr. Paul Kaltenegger** pisal: »Omenjeno predavanje je pomenilo sprejem Mire Marko Debelak v vrste Avstrijskega alpinističnega kluba (ÖAC) in s tem v elito takratnega alpinizma.« Strojín opozarja (na strani 90): »Razumljivo je bilo, da je bila zaradi plezalnih uspehov in poznanstva povabljena skupaj z Edom Deržajem v ekskluzivni avstrijski akademski klub kot prvi slovenski alpinist in še kot ženska!

Znanje tujih jezikov ji je omogočilo predavanja tudi širom alpinističnih središč Evrope in po naših mestih« (str. 90/2). Za naše potrebe je napisala spis »Plezalna tehnika«.

ZMAGOSLAVJE IN PADEC

V Strojínovi knjigi so sicer vpisani številni vzponi Mire Marko Debelak, najpomembnejši alpinistični doživetji pa sta zmaga nad severno steno Špika in nesreča v severni steni Triglava.

1.) **Špik** – Leta 1926 sta odšla **De Reggi** in **Edo Deržaj** v severno steno Špika. De Reggi je Miri pripovedoval, da je ta stena »nepreplezljiva«. To Mire ni preplašilo. Odločila se je za podvig in povabila za soplezalca **Jožeta Čopa** in **Stanka Tominška**. 5. septembra 1926 so se lotili plezarije. Opisana je v Planinskem vestniku 1926/12, v Hochtourist, Alpine Journalu, v Nachrichten der Zeitschrift DÖAV. Okoli poldneva se je Čop odločil za vrnitev. Mira in Tominšek sta nadaljevala vzpon, bivakirala in končno 6. septembra 1926 ob 16. uri stala na vrhu stene.

2.) **Severna stena Triglava** po stebru desno od Črnega grabna – Dr. Strojín podaja kratek, jedrnat opis dogodka (str. 51): Okrog pol devete ure zjutraj 5. julija 1927 je Deržaj, ki je plezal prvi, stal kakšne tri raztežaje vrvi nad vstopom na zabitem klinu in skušal doseči oprimek nad seboj. Klin se je prelomil. Padel je ter se hudo poškodoval po glavi in plečih. Mira Marko Debelak je nezavestnega tovariša s težavo spravila v lažji teren, na gredino nad vstopom s premagovanjem svojih duševnih in telesnih bolečin.

Mira Marko je nesrečo opisala tako zanimivo, da sem njeno poročilo večkrat prebral. Toda pisateljska vred-

nost, recimo, lepota spisa, ne vsebuje dokaza o resničnosti vsebine. Tako se je ugledni znanstvenik **A. G.** vprašal: »Ali more človek, ki bi padel s stolpa cerkve sv. Jožefa, res ostati živ?«

Opis nesreče ni bil objavljen v Planinskem vestniku. Pač pa so časopisi pograbili senzacijo in se razpisali.

Tudi skalaši niso verjeli, da je opis, ki ga je dala M. M. Debelak, resničen. Zamerili so tudi to, da je Mira opisala svoj postopek z veliko samohvalo. Tako so vsaj mislili. Dejstvo je pač, da so Debelakovo in Deržaja izključili iz Skale.

Sledil je celo sodni postopek. V njem je kot odvetnik nastopal **dr. Henrik Tuma**.

Mislil, da je bila napaka v metodi. Zadevo so obravnavali eni in drugi kot senzacijo, niso pa objektivno preiskali okoliščin. Danes, več kakor 70 let po dogodku, lahko z zanimanjem beremo članek Mire Marko Debelak, ne da bi se spuščali v polemiko. Menim, da poročilo ni lažno. Predvsem bi naglasil, da v steni ob tej priložnosti ni šlo za prosti padec, zato primerjava s padcem s cerkvenega stolpa ni primerna.

OB KRONIKI TRIGLAVA

Podatke iz triglavske zgodovine in o Triglavu je Mira Marko Debelakova začela zbirati že leta 1930. Šele leta 1937 pa je v njej dozorela misel, naj bi se zbralo in objavilo gradivo o tem koščku naše zemlje. Morda je na njeno zamisel vplival **Kugy**: 12. decembra 1937 je izšlo delo Pet stoletij Triglava (Fünf Jahrhunderte Triglav). Mira Marko Debelak je pisala Kugyju, da zbira gradivo, zlasti pripovedke o Triglavu. Kugy je postal ljubosumen. Povezanost gorá s človekom, ki biva pod njimi, Kugyju ni šla v račun. Ko pišemo o delu Mire Marko Debelak, moramo poudariti nacionalno stran. – Nastale so neštete komplikacije, končno je Mira Marko objavila Kroniko Triglava. Izhajala je v Planinskem vestniku od leta 1947 do 1949 (str. 88). S Kroniko Triglava je Debelakova dala kronološko zasnovo, mimo katere ne more nihče. Še daleč ni znano vse, kar se je zgodilo na Triglavu in v njegovi soseščini. Triglav še čaka na tako knjigo, kot so jo imeli v načrtu Debelakova in njeni sodelavci.

POMEN DELA MIRE MARKO DEBELAK

Poudaril bi predvsem alpinistično dejavnost in njeno zgodovinsko-etnografsko delo. Premagati je bilo treba marsikateri pomislek že v plezalnih krogih, etično-moralno vprašanje tveganja v gorah, še posebej mesto in vlogo ženske v steni. Spada med naše najboljše alpiniste. Napisala je spis »Plezalna tehnika«. Kritika jo je ocenila pozitivno. Österreichische Alpenzeitung je zapisala: »Delo Debelakove se sme mirno primerjati z našo klasično knjigo o plezanju v skali.«

Mira Marko Debelakova je zaslužna tudi za vodniško literaturo. Pripravila je itinerar po Julijskih in Kamniških Alpah za angleške in ameriške turiste.

Znanje tujih jezikov je Miri Marku Debelak omogočilo predavanja in pisanje v nemščini in angleščini. Odsotnost slovenskih imen v Kugyjevi knjigi »Iz mojega živ-

ljenja v gorah« je popravila s pomočjo dr. Henrika Tume. Kugy je potreboval grebensko karto Julijskih Alp kot prilogo k tretji izdaji knjige »Aus dem Leben eines Bergsteigers« (Iz življenja gornika). Kugy je želel, naj se imena na zemljevidu popolnoma ujemajo s krajevnimi imeni, ki jih je on vpisal v svojih knjigah. Te zahteve, seveda, ni bilo mogoče sprejeti, zato ta knjiga ni bila nikoli izdana.

Poleg nemških revij je objavljala članke tudi v angleških, tako v Alpine Journal.

Prvenstvene plezalne smeri Mire Debelakove so vpisane v knjigi Toneta Strojina na straneh 99–103.

Mira Marko Debelak se je poročila z Edom Deržajem, imela je potem sina Matjaža. Umrla je zaradi hude bolezni 27. septembra 1948.

Ob zaključku lahko rečemo: Mira Marko Debelak ni bila samo velika oseba, temveč velika osebnost v najvišjem pomenu besede.

EDO DERŽAJ (1904–1980)

Dr. Strojini piše: »V tej knjigi mu posvečamo posebno pozornost zato, ker je bil samonikla gorniška, pisateljska in umetniška osebnost med umetniškimi in plezalskimi vrstniki. Študija o njem je poskus in zapoznelo priznanje njegovemu delu za slovensko gorniško kulturo in njegov delež v alpinizmu. Če se on in Mira Marko Debelak nista tako uveljavila doma, pa to ne velja za tujino, kjer sta slovela kot ena najboljših plezalnih navez, kar smo jih imeli.

Čeprav Edo Deržaj ni pisal o svojih plezalnih vzponih, pa je z orisom likov iz plezalnega življenja in z ilustriranjem gorniških knjig ter končno Mirine Plezalne tehnike prispeval tudi h kulturnemu delu alpinizma.

Za pisanje tega dela sem dolžan zahvalo njegovemu sinu **Matjažu Deržaju** in ženi **Ljerki**, ki sta mi veliko pomagala s podatki in z vpogledom v zapuščino, ko Edo Deržaja ni bilo več.«

Osební podatki: Rojen 7. marca 1904 v Ljubljani. Med prvo svetovno vojno končal osnovno šolo, nato realko, na učiteljski maturiral leta 1920. Slikarstva se je učil v Probudi pri **Mirku Šubicu** in **Saši Šantlju**. Študij nadaljeval v Zagrebu in v zamejstvu.

Visoke postave, dober športnik. 17 let je učil na viški gimnaziji, prej pa na srednji ekonomski šoli. Med drugo svetovno vojno pomagal NO borbi.

Druga žena **Saša**, roj. **Srčnik**.

Ob 70-letnici je imel razstavo. Kritika takrat in prej zelo ugodna. Za gornike je napisal tri knjige: Pod Špiki, Gruh in Podobe.

Gruh je v bistvu karikatura Skale. Skalaši so slabe gornike imenovali »šodrovce«. Zato je tudi Deržaj za smešenje kluba uporabil ime »Šoder«, ne pa po slovensko »grušč« ali »gruh«. Da se ironiziranje nanaša na Skalo, se vidi tudi iz različnih odstavkov o alpinistično-elitnem klubu. Stvar je brez dvoma reakcija na izključitev iz Skale po nesreči v severni steni Triglava. Delo nikakor ni brez duhovitosti, po estetski vrednosti pa se z opisom te nesreče s peresom Mire Debelak ne more meriti.

Edo Deržaj je bil kot alpinist še boljši kakor Mira Marko, ni pa se oglašal v Planinskem vestniku. To delo je prepustil svoji »življenjski družici«. Njegov prvi plezalni tovariš je bil tisti Carletto Tauzher, ki se je smrtno ponesrečil v Turski gori. Navezan je bil zelo na **Alojza de Reggija** – tudi ta se je potem ubil, pod Grmado, na Turncu. Deržaj mu je napisal nekrolog (PV 1926, str. 15–18). Potem so sledili kot plezalni tovariši **Danilo Martelanc**, **Pavla Jesih**, **Diva Medica**, **Lojze Volkar**, **Stane Hudnik**. S tem je ponovil Mirino smer v severni steni Špika.

Z **Miro Markom Debelakovo** se je seznanil 7. avgusta 1926 v Martuljku. Od jeseni 1926 sta plezala vedno skupaj. Tako je bilo tudi 5. julija 1927 – o tem smo že poročali. Opis nesreče je objavil dr. Henrik Tuma. Ker so bili njuni vzponi skupni, so vpisani v seznam njenih »tur«, razen tega pa nekaj v poglavju knjige o Edu Deržaju v pisanem gorniškem izročilu.

Tone Stroj in piše o Deržaju: »Prva in osnovna vrednost Deržajevoga pisanja je, da je počlovečil lik alpinista ter ga spustil s piedestala. Napravil ga je človeško sprejemljivega. – Druga značilnost Deržajevoga pisanja je vztrajno iskanje novih alpinističnih izrazov. – Tretja značilnost Deržajevih knjig je izbranost v jeziku. V opisovanju dogodkov je trpek. Urednik Planinskega vestnika **dr. Josip Tomižšek** se je spraševal, kdaj bo Edo Deržaj napisal pozitivno knjigo o planinstvu. Take knjige Edo Deržaj ni napisal.

V slovenski slikarski umetnosti ima Edo Deržaj svoje mesto. Kot krajinar se je s samostojno razstavo pojavil takoj po prihodu iz Anglije. Tam je med večletnim bivanjem razstavljal tudi v Gross Wenor House z dvema akvarelima in dvema grafikama v konkurenci številnih mladih angleških in tujih umetnikov z vsega sveta, kar je bilo priznanje za slovenskega slikarja. S takim slovesom se je vrnil v Ljubljano, da bi predstavil svojo razstavo slik Gora in gorska krajina v Jakopičevem paviljonu leta 1935. Kritika jo je lepo sprejela.

Manj znano je, da je imel uspehe v lesorezu, in to mednarodne. Na razstavi The men of the Tree oktobra 1934 v Londonu je razstavil lesoreze Jesen na Veliki planini, Motiv z Velike planine, Komna in akvarel Škotski bor.

Edo Deržaj je gotovo najboljši slikar med slovenskimi alpinisti, zelo verjetno pa najboljši alpinist med vsemi slikarji, ki so upodabljali gore.

Edo Deržaj v pisnem gorniškem izročilu: Gruh, Pod Špiki, Podobe, Linorezi; v PV: Lojze de Reggi, 1926, Tri generacije v triglavski steni.

Edo Deržaj je umrl 5. oktobra 1980, namenjen na Uskovicno.

ZAKLJUČNE MISLI

Strojinovih misli o tem, da je Deržaj počlovečil lik alpinista, ne smemo posploševati. Res je sicer, da so, na primer, skalaši o kakem vzponu rekli, da je »šoder«, plezalec pa »šodrovec«, toda na splošno med alpinisti, zlasti med skalaši, nisem opazil prevzetnosti in nastopaštva. Navajam samo primer: po vojni me je

obiskal **Stanko Hudnik**. Med nami je veljal za najboljšega alpinista. Ali je bil skalaš, niti ne vem. Vsekakor pa je gotovo, da mi med govorom o plezariji niti omenil ni svojih uspehov. – Pa še primer: Jože Čop. Govorila sva velikokrat, tudi o drugih skalaših. Grajal je njihovo politično preusmeritev, toda nikoli ni hvalil svojih vzponov.

O presoji oseb bi moral reči, da Stroj in sicer nikjer ne povečuje dr. Henrika Tume, pač pa mu izkazuje veliko spoštovanje v načinu govora o njem. S tako presojo se nismo strinjali vsi skalaši. Tuma je namreč s poskusi, dokazati slovenski izvor nekaterih krajevnih imen, napravil več škode kakor koristi. Bil je zelo nekritičen. Nimam pri roki njegove knjige, zato navajam samo po spominu: ime Malinverno je nastalo iz imena Mali vrh, Zürich je nastalo iz »Turič« itd. Dokaz?

Končno še dve terminološki vprašanji: Stroj in uporablja vzporedno izraza »gorništvost« in »planinstvo«. Po mojem mnenju je to nedoslednost. Končno glede izraza »alpinistika«: Stroj in podaja sicer isto razlago kot Slovar slovenskega knjižnega jezika, toda to ni živa slovenščina. Psihiater **dr. Lev Milčinski** je med vzroki za samomorilske nagibe navedel tudi alpinizem in pristavil: »Ali po Škerlaku alpinistika«. – To pomeni, da beseda »alpinistika« (ki seveda ni moja) niti izobraženemu Slovencu ni znana. Brockhausov Leksikon navaja obe besedi, »alpinizem« in »alpinistika« vzporedno, torej ju pomensko ne loči. Zato menim, da izraza »alpinistika« ne potrebujemo.

Gorsko dekle

ZVONKO ČEMAŽAR

*Ob bistrem studencu je stala
nekoč, ko sem šel na gore;
prijazno mi piti je dala
iz nežne in bele roke.*

*Nato sva za hip pokramljala
o gamsih, o kozah, ovceh...
V slovo sva poljubček si dala,
brezskrben začul se je smeh.*

*Tam zgoraj v steni visoki
začul sem pozdrav iz dolin;
zagledal dve beli sem roki,
zagledal sem hčerko planin.*

*In veter prinesel mi v skale
planinske je hčere pozdrav
in kar vse moči so mi dale,
zaklical sem preko daljav:*

*»Pozdravljeno, dekle veselo,
pozdravljeno s strmih višin!«
Nebo me je zopet objelo,
ostal je prijeten spomin.*